

Č á s t 1.

Č E T B A A Č T E N Á Ř S K É Z Á J M Y
đ o r o k u 1 9 1 8

JARUŠEK, Frant.: Seznam knih, jež ze soupisů, zaslaných od 35 správ ve škol. okresu Boskovském a obsahujících názvy knih, jež děti rády čtou, sestavil... V:Komenský XXIV. (1896), č.49, s.715-717, č.50, s. 730-733.⁹

Seznam není průzkumem v dnešním slova smyslu, ovšem je první malezenou zprávou o oblíbě určitých knih u jednoho typu českých čtenářů - u školních dětí. Seznamu chybí jakýkoliv text, který by uvedl, kdy a jakou metodou byly soupisy získány a kolik hlasů jednotlivé knihy získaly. Seznam je rozdělen podle věkových stupňů (nižší, prostřední a vyšší), přičemž knihy uváděné ve dvou stupních jsou zařazovány do samostatných oddílů.

Zjištěné výsledky:

Nižší stupeň věku (6-9 let): celkem 29 knih, mezi nimi 2 knihy Žofie Podlipské (Malá tulačka a Sbírká povídek)

Nižší a prostřední stupeň věku (6-12 let): celkem 26 knih

Prostřední stupeň věku (9-12 let): celkem 83 knih, mezi nimi 3 knihy Podlipské a 3 knihy Krásnohorské (Pohádky naší babičky, Pohádka o větru a Jiřinky)

Prostřední a vyšší stupeň věku (9-14 let): celkem 115 knih, mezi nimi Amicis: Srdce a Dolenský: Obrázkové dějiny národa českého

Vyšší stupeň věku (12-14 let): celkem 190 knih, mezi nimi Defoe: Robinson, 4 knihy Podlipské, Třebízský (Obrazy z naší minulosti, Z rodné chaloupky), Tolstoj: Kavkazský zajatec, Verner (!): Oceanem na kře ledové a Dva roky prázdnin.

Ani jeden z autorů se nevyskytuje ve všech oddílech podle autorova třídění. Nejpočetnější zastoupení má J.K.Hraše - 15 svazků ve 4 oddílech, autor povídek a různých vyprávění - typický představitel lidové četby (např. Z vypravování našeho lidu I. a II., Obrazy ze života panovníků z domu Habsbursko-Lothrinského); F.J.Andrlík je zastoupen 13 svazky ve 2 oddílech jako další představitel lidové četby (např. Pod chudým krovem, Důvěřujme Pánu, Robinsonka). Ve všech 3 věkových stupních jsou zastoupeni J.K.Hraše a Ž.Podlipská.

Zhodnocení:

Význam seznamu spočívá v tom, že to je jediná informace o oblíbenosti knih z konce 19. století. O tom, zda cíl práce byl splněn, není možné a post rozhodnout, protože nikde nebyl formulován. K obsahovému vyhodnocení by bylo nutné znát aspoň částečně jednotlivé tituly. I tak bude materiál cenný pro srovnání s dalšími průzkumy. Jak vidět, všechny bude spojovat jméno Verneovo a prvek dobrodružnosti.

SVOBODOVÁ, Karla: Četbou k uvědomění. Předneseno v místním odboru Národní jednoty Severočeské v Kutné Hoře. Praha, Národní Jednota Severočeská 1903. 22 s. Epištoly pro lid. Čís. 16.

Kolem roku 1900 se objevuje řada prací, které jsou věnovány významu četby. Četba tenkrát zdaleka neměla takové postavení jako dnes, a tak většina prací je nesena nabádavým tónem asi ve smyslu "zvyšujte se četbou". Práce byly poznamenány současným stavem společenských věd, např. pedagogická psychologie se teprve začala konstituovat jako samostatný obor. Přesto nebude nezajímavé se stručně aspoň jednou z prací zabývat, jako příkladem této literatury.

Práce Svobodové je záznam přednášky, která dobře ukazuje tehdejší nazírání na četbu. Na str. 7 autorka apeluje: "Zbavte se již nerozumného předsudku, že čas, který vaše dospívající dcera ztráví čtením dobré knihy, jest ztracen. Nemyslete, že jest čtení jen zábavou pro školní mládež nebo pro ty, kdo nemají jiné práce. Věřte, právě dorůstajícím dívkám jest čtení dobře řízené nejprospěšnějším a chvíle četbě věnovaná přináší dobré úroky. Nechtějte, aby vaše ženy a dcery jen tělesnou prací od rána do noci se lopotily - dopřejte jim také osvěžení duchovního! Nemějte je za bezduché stroje, které opatřivše domácnost sahatí mají ihned po nějaké, často dost zbytečné ruční práci."

Pak jsou uváděny stručné návody, jak číst román, básně, přírodní líčení, dějepisnou knihu, což je na svou dobu pokrokový čin; ještě dnes nám rozvinutí teorie jak číst s výjimkou oblastí poezie a děl klasiků marxismu - leninismu povětšinou chybí.

A již tehdy následuje upozornění: "Ze čtení plyne ještě jeden užitek pro nás. Četbou zvyšujeme svoji mluvu." (20)

Pochopitelně po úvahách o významu a důležitosti četby autorka přechází ke konkrétnímu požadavku, který je ovšem formulován značně přitažlivě: "Největší chloubou každé domácnosti měla by býti knihovnička, jež by obsahovala nejvzácnější spisy naší literatury." (21)

Také závěru, který spojuje četbu se vzděláním, by čtenář jen tak nepřipsal letopočet, který tolik předchází naší době: "Šířiti zálibu v ušlechtilé četbě i touhu po vzdělání budiž

nejpřednějším naším úkolem; vždyť jen národ vzdělaný, svých práv i povinností znalý dovede uhájiti své bytí, svou samostatnost v dnešních těžkých zápasech." (21)

Zhodnocení:

Tato přednáška, která byla vybrána jako příklad literatury vznikající o významu četby kolem roku 1900, ukazuje, že mezi knihovníky, učiteli a osvětovými pracovníky této doby byli lidé, kteří si velmi dobře uvědomovali pokrokovou úlohu četby naší literatury a kteří dokázali své myšlenky srozumitelně a přitažlivě vysvětlovat.

POZDNIK, Č.: Které knihy se našim čtenářům nejvíce líbí.
V: Vilímkův Kalendář Malého čtenáře na šk.r.1906/7 (ročník XVI.), s. 106-110.

Cílem ankety bylo zjistit nejoblíbenější knihy čtenářů Kalendáře Malého čtenáře, přečtené v roce 1904. Výsledky jsou publikovány formou článku, který obsahuje seznam všech knih, které dostaly alespoň dva hlasy.

Vzorek:

Do výsledků bylo započítáno celkem 237 hlasů. Protože s ankety zúčastnily také kolektivně celé třídy, hlasy tříd do 10 žáků byly započítány jako 1 hlas, do 20 jako 2 hlasy atd. aby nebyl narušen přehled a aby se zabránilo "suggesci a vlivu učitele." Kolik hlasů z 237 tvoří hlasy jednotlivců a kolik "kolektivní" hlasy nebo jiné údaje o vzorku nejsou uvedeny.

Metodika:

Anketa byla vyhlášena v Kalendáři Malého čtenáře na šk. r. 1904/5 a výzva opakována v Malém čtenáři XXIV. (1904-1905 č.10, s.159-160 a v Pedagogických rozhledech XVIII. (1904-1905), sešit 6, s.430-1, kde byli požádáni o pomoc i učitelé. Každý účastník ankety měl na korespondenčním lístku napsat tři knihy, jež se mu "nejvíce líbily ze všeho, co v uplynulé roce přečetl" (z výzvy v Malém čtenáři). Výzva v Malém čtenáři rozšířila původní požadavek o dalších 10 otázek (viz fotokopie), výsledky však nebyly publikovány. Uzávěrka ankety byla prodloužena 15.3.1905, výsledky se však objevily až po roce.

Zjištěné výsledky:

Anketa dala odpověď především na otázku o nejčtenějších knihách roku 1904. Pořadí nejčtenějších (a nejoblíbenějších knih vypadá takto:

1. Němcová: Babička	47
2. Jirásek: Staré pověsti české	32
3. Dolenský-Rezek: Obrázkové dějiny národa českého	15
4. Erben: Kytice	12
5. Assolant: Hrdinný kapitán Korkorán	10
6.-10. Němcová: Pohádky	9
Kořenský: Cesty po světě	9

Kosina: Velikáni našich dějin	9
May: Vinnetou, rudý gentleman	9
d'Ivoi: Tajemný doktor	9

Přestože Pozdník uveřejnil tehdy pouze autory a názvy knih, které dostaly nejméně 2 hlasy, je možné dodatečně z tohoto seznamu sestavit žebříček 10 nejčtenějších spisovatelů (podle počtu obdržovaných hlasů):

1. Němcová	56
2. Jirásek	43
3. Verne	30
4. May	25
5. Erben	17

a dále Rais 16, Assolant 10, d'Ivoi 9 a Burnettová a Mailot 8. (V této řadě nejsou zahrnuti autoři naučné literatury.) Tedy neméně než polovina spisovatelů - Němcová, Jirásek, Verne, May a Rais - kteří se ještě dnes umisťují na předních místech v žebříčcích oblíbenosti, což svědčí jak o hodnotách jejich díla, tak o stálosti čtenářských zájmů naší mládeže.

Z uvedeného seznamu je možné ještě vypočítat pořadí nejúspěšnějších literárních žánrů a druhů:

1. dobrodružná	82
2. historická	73
3. klasická	47
4. naučná historická	34

atd. Na posledním místě tehdy skončila současná literatura, reprezentovaná tehdy ovšem např. dílem K.V. Raie. Do tohoto pořadí nejsou započítány některé knihy, které už Pozdník označil otazníkem, protože nemohl identifikovat, o jaké tituly jde; nemohou však uvedené pořadí zkreslit.

Zhodnocení:

Anketa v každém případě splnila svůj původní cíl, nebudeme-li přihlížet k dodatečně přidaným otázkám. Z dnešního hlediska má ovšem jednu velkou nevýhodu, spočívající v tom, že neposkytuje sebemenší údaj o účastnících ankety, alespoň věk a původ by mnoho znamenaly. I tak ovšem v historii průzkumů čtenářských zájmů zůstane průzkumem, který tuto historii začíná.

Ohlasy:

Kurka, Ladislav: Výročí, na které se zapomnělo? V: Čtenář XVIII. (1966), č.1

Kurka, Ladislav: Čas letí, ale... V: Voják a kultura V. (1966), č.3,4 strana obálky.

ČADA, František: Výzkum žactva. Pedagogické rozhledy XXV. (1911-1912), s.847-860 a s.958-974.

Cílem práce bylo všestranně vyšetřit během školních let 1905/6 a 1906/7 po fyzické i duševní stránce zástupce pražského žactva. Výsledek tohoto šetření - podrobná studie - je publikován ve více než 30 pokračováních na stránkách Pedagogických rozhledů.

Metodika:

Žactvo bylo vyšetřováno metodou pozorování. Vyšetřující pedagogové měli dotazníky o 200 otázkách, rozdělených do 28 oddílů; podle charakteru otázek někde zapisovali získané výsledky, jinde odpovědi žáků. Jako 27. oddíl byla zařazena Četba a vliv její.

Vzorek:

274 žáků z 5 tříd obecných a dvou tříd měšťanských.

Zjištěné výsledky:

27. oddíl není přes podrobnost studie vyhodnocen. Jsou zde uveřejněny pouze výsledky tří rozhovorů.

Žákyně A. (12letá): "Doma mají jen Sibyllu. Ve škole seznala Babičku. Sotva jsem pak oznámila, jak lacino si mohou Babičku koupiti, ihned si ji koupila. "Babička" se jí ze všeho nejlíp líbí; pak "Ztracená". (860)

Žákyně B. (12letá): "Doma nečte nic; zábavné knihy ve škole půjčované přečetla 2; líbí se jí z nich Jiráskovy: "Staré pověsti české". (960)

Žákyně C. (13 a půl roku): "Má (svých) 20 knih: Ztracená, Rosné perly, Malý čtenář, Národní báchorky, Deklamovánky atd. Nejlíp se jí líbí "Irská chatrč". (963)

Víc v celé studii o četbě není.

Zhodnocení:

Výsledky jsou jistě dávno ztraceny. Studie tedy pro nás zůstává dokumentem "jak se začínalo".

BENEŠ, Vojta: Děti čtenáři. V: Česká osvěta III. (1907), s.200-203; IV. (1908), č. 3-4, s.12-14. (1. část zprávy). Pedagogické rozhledy XXII. (1909), s.503-507, s.615-618, s.726-729.

"Snažil jsem se tedy četbu svých žáků postavit na reálné základy, umínil jsem si z četby a knihovny aspoň ve své třídě učinit jednu z nejdůležitějších složek školské své práce, zhodnotit ji a využítkovati všestranně pro děti, pro sebe, pro výchovu vůbec."

(Česká osvěta III. (1907), s.200.)

Metodika:

"Dal jsem tedy svým žákům tento úkol: Napiš, cos kdy četl jak jsi četl, co o tom soudíš." odevzdané písemné práce Beneš vyhodnotil a studii uspořádal podle druhů literatury; v každé kapitole cituje názory žáků. Neuvádí však žádné tabulky ani seznam čtených knih.

Vzorek:

Zmíněný úkol zadán začátkem prosince 1906 57 žákům páté třídy (tedy 6.-8. školní rok mezi 11.-14. lety věku) z průmyslové osady blízko Prahy, děti z 90% dělnického původu. Místem jsou zřejmě Zápy, kde dostal Beneš v roce 1906 místo definitivního učitele.

Zjištěné výsledky:

Z Benešova textu, který má dost publicistický a pedagogický charakter, se nedají sestavit přesné tabulky nejčtenějších knih a spisovatelů. Jediné pořadí je možné sestavit podle žánrů, do kterých Beneš jednotlivé knihy roztřídil:

1. vážní autoři	uvedeni 236x
2. indiánky	190x
3. autoři pochybní	140x
4. noviny a časopisy pro děti	119x
5. kalendáře	109x
6. naučná prosa	65x
7. krváky	56x
8. noviny a časopisy pro dospělé	54x
9. krejcarové pohádky	39x

Zhodnocení:

Průzkum byl až do roku 1965 pokládán za nejstarší český průzkum čtenářských zájmů, teprve objevení ankety v Kalendáři Malého čtenáře ho odsunulo na druhé místo. Průzkum zahrnul pouze žáky jedné třídy na malotřídní škole a navíc byl zadán učitelem jako školní práce, což jistě mohlo vyvolat určité zkreslení výsledků, i když uvedená tabulka naznačuje, že žáci uváděli spíše vše co přečetli a ještě si pamatovali. Benešův průzkum si však jedno prvenství uchová: začíná dlouhou řadu školních průzkumů, mnohdy zavrhovaných a kritizovaných, jejichž cena je vždy dána obdobím, ve kterém ten který průzkum probíhal: jestliže z té doby není jiné zprávy o průzkumu čtenářských zájmů, význam vždy stoupá, neboť pomáhá překlenout mezery.

RAMBOUSEK, Antonín: Z četby žactva škol pokračovacích. V: Pedagogické rozhledy XX. (1906-1907), sešit 7, s.530-532.

Cílem průzkumu bylo získat podklady pro založení školní knihovny. Výsledek je zpracován do několika komentovaných tabulek, nechybí ani závěry.

Metodika:

Žáci byli vyzváni, aby napsali na list papíru jména knih, "kolik jich kdo podržel v paměti". Průzkum proběhl v první polovině prosince 1906.

Vzorek:

163 žáků čtyř tříd (jedné 1. a tří 2.) na pokračovací obchodní škole, ve věku 14-18 let.

Výsledky:

označili knih		
1	32	19,6%
2-4	45	27,6%
5-10	28	17,2%
přes 10	4	2,4%
neurčitý počet	23	14,2%
ani 1	31	19,0%

Posledních 31 žáků označuje Rambousek za nečtenáře - "téměř všichni činí dojem omezených, často těžkopádně myslících chlapců" (531).

Úhrnem jmenováno 105 autorů (ale nejsou všichni uvedeni):

1. Verne	72	44,0%
2. May	35	21,5%
3. Jirásek	21	13,0%
4. Kořenský	16	
5. Třebízský	15	
6.-7. Defoe	12	
6.-7. Němcová	12	
8. Dumas	9	
9.-10. Sinkiewicz	8	
9.-10. Sv.Čech	8	

Pořadí oblíbených spisovatelů celkem odpovídá pořadí nejoblíbenějších knih: 1.Verne: Děti kapitána Granta 22
2.Verne: Dvacet tisíc mil pod mořem 22

3. May: Vinnitou	16
4. Jirásek: Psohlavci	14
5. Němcová: Babička	12

a dále Verne: Dva roky prázdnin 11, May: Old Shaterhand 11, Dumas: Tři mušketýři 7, May: Syn lovce medvědů 6 a May: Ve stínu palem 6.

Zhodnocení:

Školní průzkum se svým omezením. Získané výsledky se nevymykají zjištěním z jiných průzkumů. Cenný je údaj o počtu žáků, kteří neuvedli ani jednu knihu. V popředí zájmů stála literatura líčící dobrodružství, ať už to byly mayovky a verneovky či cestopisná literatura. Vytyčený cíl byl jistě splněn, nějaké zobecnění ovšem není možné.

Ohlasy:

V Časopisu pro psychologii čtenáře, který vydával Frey v roce 1933, nazval sám Frey v bibliografii průzkumů tuto práci "...dnes zcela bezvýznamným příspěvkem k četbě dorostu" (č.1, s.14). Při známé kritičnosti Freyově není nutné brát tento odsudek doslova.

MŘIHLAD, E.: Příspěvek ke studiu valašského dítěte. V: Pedagogické rozhledy XX. (1906-1907), č.6, s.442-444.

Cílem práce bylo přinést co nejvíce údajů o fyzické i psychické stránce zkoumaných dětí a o jejich znalostech a činnostech. Výsledek je podán článkovou formou.

Metodika a vzorek:

77 žáků II.třídy (na valašské malotřídce mohla II.třída představovat 10-14leté děti) odpovědělo ve třídě na nejružnější otázky (kdo kouří, kdo viděl automobil, kdo chová králíky atd.).

Zjištěné výsledky:

Literatury se týká pouze tento citát:"Vlastní knížku ku čtení má pouze 13 žáků (Jenovefa, Chlubilova rodina, Na Marsu, Cigánské dítě, Vlasta, Tataři v Uhrách, Rajská zahrádka, Tři zlatá pera, Tři vysloužilí vojáci, Zmizelé dítě (87 sešitů), Garibaldi (11 sešitů). Jeden žák odebírá "Malého čtenáře" a má kromě toho knížku z "Dědictví Komenského". (444)

Zhodnocení:

Je třeba výmluvnějšího dokumentu o četbě dětí na Valašsku před 60 lety?

PRAŽÁK, František: Literatura a děti. V: Pedagogické rozhledy XXVI. (1912-1913), č.2, s.190-193.

Článek na téma dítě jako spisovatel a jako čtenář. Týká se blíže nevysvětleného průzkumu, z jehož výsledků čerpá.

Metodika:

V článku není popsána. Průzkum proběhl ve škole asi roku 1912.

Vzorek:

Průzkumu se zúčastnilo asi 52 žáků ve věku 10 až 14 let, které odpovídaly na otázky týkající se četby novin, časopisů a knih. Škola byla umístěna v zemědělské krajině, ale většina dětí byla dělnického původu.

Zjištěné výsledky:

Článek je napsán tak, že ve většině případů není jasné, zda autorovy myšlenky se opírají o výsledky průzkumu či ne.

Na téma dítě jako spisovatel je zde konstatováno, že dítě píše rádo - ať už dopisy nebo básničky.

K tématu dítě jako čtenář se vztahuje větší část práce. Autor zdůrazňuje úlohu prostředí, zvláště přírodní scenerie a dělá velmi problematický závěr: "Líčení lidských povah se jim příčí a nedovedou je dlouho sledovati:" Ovšem spíše pravý opak je pravdou. Pražák zjistil, že nejpopulárnější ze zvířat jsou mezi dětmi slon, opice a osel, předmětem největší zajímavosti kůň. "Rostlina v literatuře dítě nezajímá. Děje se tak z neznalosti jejich života a jich vůbec." (192) I když to je zajímavý postřeh, že těžké s ním zcela souhlasit; nezájem spíše zavinuje jednotvárnost rostlinného života, která brání vnést do líčení dramatický prvek, který dítě v četbě hledá.

Také další závěr je diskusní: "Knihu nejraději dítě přečte hned napoprvé celou. Proto mu vyhovují kratší povídky." (192) Naopak souhlasit můžeme se zjištěním, že "historické dílo se mládeži líbí pro neznámé prostředí děje" (193), i když známe i další důvody obliby historické literatury.

Konečně autor uvádí i několik statistických údajů:

Noviny: list klerikální znalo 36, listy strany soc.dem. 24, list agrární 8. Denně četlo 9, občas 41. Nejvíce zajímaly: různé zprávy (např. o krádeži a sebevraždě) 28x (53,9%), soud-

ní síň 11x (21,1%) a inzeráty 7x (13,4%).

Časopisy: četlo 17 dětí, tj. 32,7%, hlavně Zlatou Prahu, Světozor a Šťastnou domácnost.

Knihy: školní knížky četly všechny děti, kalendář 38 (73,1%) a krvavé romány Hynkovy 12 (23,1%).

Zhodnocení:

Výsledky tohoto průzkumu jsou určitým historickým dokumentem, poskytujícím dnes s více než 50letým odstupem možnost srovnání tehdejší a dnešní četby novin a časopisů u dětí. Údaje sledující četbu knih naznačují, jakou četbu měly děti tenkrát k dispozici. I když průzkum proběhl asi o šest let později než průzkumy Rambouskův a Benešův, ukazují, že prostředí (předcházející průzkumy se konaly v pražském okolí) silně ovlivňovalo možnosti četby. Konečně je průzkum dokladem, jak už tenkrát autoři při vyhodnocování výsledků průzkumu se dopouštěli nepřipustných zobecňování.